

РЕЦЕНЗІЯ

доктора філологічних наук, професора МУСІЙ Валентини Борисівни
на дисертацію АНДРЕЙЧИКОВОЇ Олени Анатоліївни
«Жанрова еволюція сучасної антиутопії (українська та зарубіжна
література)»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
гуманітарних наук за спеціальності 035 Філологія

Актуальність наукової проблематики дисертації О.А. Андрейчикової не викликає сумніву. Почнемо з того, що досліджується прогностична роль літератури у світі. Антиутопія, хоча і належить до фантастичних творів (це соціальна фантастика), завжди орієнтовна на попередження тих руйнівних процесів, які ще не є очевидними оточенню автора і про які він тільки може здогадуватися на рівні інтуїції, але він розуміє, що, якщо їх не зупинити, вони приведуть до загибелі спочатку людяності, а потім і людства. Не менш важливим в обґрунтуванні актуальності дисертації О.А. Андрейчикової є те, що вона значно поширює і поглиблює уявлення про сучасний літературний процес, сприяє формуванню моделі жанрового стану і жанрового розвитку сучасної літератури, у тому числі і трансформації жанрової природи антиутопії. Вважаємо цілком доречною й обґрунтованою актуальність обраної теми дослідження жанрової еволюції сучасної антиутопії, зокрема в літературно-історіографічній та метакритичній площині. Актуальність дослідження Олени Андрейчикової полягає, на нашу думку, також у тому, що воно включене в сучасний літературознавчий контекст, у простір тих напрямів наукового підходу до художнього тексту і твору, які розробляються та активно використовуються сучасними дослідниками. Серед них - наратологічний, герменевтичний методи. Обґрунтованим є також звернення дисертантки до вже традиційних для літературознавців методів – компаративного, біографічного, мотивного і низки інших. Варто також звернути увагу на залучення дисертанткою досягнень науковців у галузях філософії, естетики, історії та культурології. Вони надають роботі виваженості, конструктивності, об'єктивності суджень і висновків. І, що

вважаємо дуже важливим, свідчать про відповідність дисертації сучасному рівню розвитку науки, у першу чергу, такої її особливості, як інтердисциплінарність. Нарешті вважаємо обов'язковим також звернути увагу на те, що Олена Анатоліївна Андрейчикова ретельно вивчила жанрову еволюцію сучасної антиутопії на матеріалі української та зарубіжної літератур, що на сьогодні настільки комплексно у сучасному літературознавстві ще не розглядалося. Порівняльне вивчення О.А. Андрейчиковою української та зарубіжної антиутопії, комплексний аналіз творів цього жанру в літературі ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє, у свою чергу, мотивувати наукову новизну її дисертації, у якій уперше схарактеризовано процес репрезентації імагінарного світу та його онтологічне підґрунтя; описано тематичну та формотворчу наступність антиутопічних творів та представлено низку їхніх трансформацій на початку ХХІ століття; окреслено тенденції становлення та еволюції антиутопій в зарубіжній та українській літературі; проаналізовано релевантні та репрезентативні твори антиутопістів ХХ – початку ХХІ століть з метою виокремлення стрижневих особливостей жанру.

Мета і завдання дисертації чітко сформульовані. Структура дисертації, яка складається з трьох розділів, мотивована означеними у вступній її частині завданнями.

Зупинимось на розділах дисертації, які безпосередньо присвячені вивченню текстів творів. Серед найбільш цікавих для нас фрагментів другого розділу ті, що містять спостереження стосовно «Механічного апельсину» Е. Берджеса. Справа у тому, що традиційно герой антиутопії – людина, яка, хоча спочатку і не виокремлює себе із оточення, поступово рухається до бунту, опозиції стану речей. В романі Е. Берджеса центральний персонаж Алекс, як цілком слушно пише О.А. Андрейчикова, є антигероем з початку і до кінця твору. Його існування передбачає застосування антигуманних процедур до ув'язнених, тобто він є тим самим злом, на яке спирається антигуманна система. Цікавими в науковому сенсі фрагментами цього

(другого) розділу дисертації вважаємо положення стосовно тілесності. Ця проблема взагалі стає все більш актуальною для сучасних психологів, культурологів і, безумовно, літературознавців. Ставлення до власного і чужого тіла, тілесний канон і підпорядкування йому свого тіла, його моделювання, семантика торкань, запахів, міміки, жестів... Можна назвати цілу низку питань, до яких звертаються дослідники. О.А. Андрейчикова вирішує в дисертації проблему тілесності в сучасній антиутопії у першу чергу з точки зору таких меж, яка «приватне / колективне». Цілком аргументованим вважаємо висновок дисертантки про філософське переосмислення тілесності у творах цього жанру у зв'язку з тим, що тіло стає зоною конфлікту між людиною та державою: держава прагне взяти тіло під свій контроль, а людина – врятувати тіло від влади і тим самим – захистити свою суверенність. Спираючись на досвід вивчення творів М. Етвуд, Дж. Орвелла, О.А. Андрейчикова звертається до однієї з нових для літературознавців проблем, початок руху до вирішення якої дослідники пов'язують з антропологічним зворотом у сучасній науці – проблемі сексуальності в художньому антиутопічному творі, у якому, зокрема йдеться про те, що держава намагається привласнити сексуальну енергію людини, втручається у простір її інтимного життя, встановлює контроль за сексуальними стосунками і продовженням роду.

Не менш цікавим є дослідження О.А.Андрейчиковою акумулювання утопічних та антиутопічних жанрових та сюжетно-композиційних рівнів у «Сонячної машині» В.Винниченка - того, що робить застереження у цьому творі «оптимістичним», за визначенням дисертантки.

До безумовних здобутків О.А. Андрейчикової у третьому розділу дисертації зарахуємо положення стосовно наративних стратегій К. Ішигуро та Я. Мельника, констатацію різних технік оповіді. Дисертантка звертає увагу на те, що у К. Ішигуро основний зміст виведено у підтекст за рахунок використання техніки невисловленого, а для Я. Мельника важливе пряме промовляння, проте представлене на контрасті з ілюзорною можливістю.

Цілком мотивованим вважаємо також висновок О.А. Андрейчикової стосовно того, що для новітніх антиутопій XXI століття притаманна репрезентація головним чином катастрофічної реальності, а не її передчуттів, як це було у ранніх творах цього жанру.

Як і кожне дослідження, робота О.А. Андрейчикової має ряд дискусійних положень та висновків. Зокрема, не дуже коректним здається назва параграфу третього розділу 3.1.1. Огляд критичних узагальнень і власні спостереження (К. Ішигуро)». Потребує також уточнення поняття прогностичних принципів вивчення антиутопії та прогностичного характеру антиутопії: це однотипні чи різнопланові поняття? Більш чітким, на нашу думку, має бути формулювання тих ознак антиутопічних творів, які є незмінними, а тому їх можна вважати специфічними для цього жанру, а також тих ознак, які можуть варіюватися або змінюватися.

Висновки до кожного з розділів, а також до всієї дисертації, ґрунтовні, логічно пов'язані з положеннями, які обговорювалися та ілюструвалися в межах кожної з частин роботи і які винесено О.А. Андрейчиковою на захист. Вони свідчать про концептуальність та наукову вагу її роботи. Усе це є підтвердженням того, що дисертація Олени Андрейчикової написана на належному фаховому рівні, здійснена в межах обраної наукової спеціальності, є самостійним науковим дослідженням, належним чином структурованим, концептуалізованим і оформленим. Науковість та аргументованість висновків, самостійність і обґрунтованість висунутих до захисту положень дисертації, перелік виступів Олени Анатоліївни Андрейчикової на конференціях та її публікацій (у цілому – 5, з яких 1 надруковано за межами України, 1 у наукометричному виданні - Scopus, а 3 – у спеціалізованих виданнях, рекомендованих ВАК України) свідчать про те, що здобутки були належним чином апробовані. Усе це дозволяє дійти висновку про високий рівень дослідження.

Отже, вважаємо, що дисертація О.А. Андрейчикової є завершеним науковим дослідженням з актуальних літературознавчих проблем, викликає

практичний і теоретичний інтерес. Дисертаційна робота «Жанрова еволюція сучасної антиутопії (українська та зарубіжна література)» відповідає спеціальності 035 Філологія та вимогам, передбаченим пунктами 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44, а її авторка Олена Анатоліївна Андрейчикова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія, галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Рецензент – доктор філологічних наук,
професор,
професор кафедри української літератури
та компаративістики
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Валентина МУСІЙ

